



## The main signs and reasons for the popularity of the detective genre

Gulnora NIYAZOVA <sup>1</sup> Laylo RAUPOVA <sup>2</sup>

Tashkent State University of Uzbek Language and Literature

### ARTICLE INFO

**Article history:**

Received January 2021

Received in revised form

15 January 2021

Accepted 20 February 2021

Available online

7 March 2021

**Keywords:**

Detektive

Speech genre

Communicative approach

Crime fiction

Discourse

Genre

Genre characteristic

Popularity

### ABSTRACT

The article deals with the contemporary approaches of speech genre definition in linguistics. In the article the main attention is given to examination of genre categories of the crime fiction from communicative approach. It gives intra genre classification of crime texts based on the dominating feature. Furthermore, it is noted that the interest in studying the crime fiction genre has been growing lately rather than weakening in the academic society of literary scholars and linguists.

2181-1415/© 2021 in Science LLC.

This is an open access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

## Detektiv janrning asosiy belgilari va ommabopligi sabablari

### АННОТАЦИЯ

**Калит сўзлар:**

Detektiv

Nutq janri

Kommunikativ yondashuv

Detektiv asar

Nutq

Janr toifasi

Janrga mansubligi

Ichki janr tasnifi

Ommabop

Maqolada tilshunoslikda nutq janrini aniqlashning zamonaviy yondashuvlari ko'rib chiqiladi. Maqolada detektivlik nasrining janr toifalari kommunikativ yondashuv nuqtai nazaridan ajralib turadi va dominant xususiyatga asoslangan detektiv matnlarning ichki tasnifi berilgan. Adabiyot va madaniyatda detektivning egallagan o'rniga oid mavjud fikrlarni ko'rib chiqish taklif etiladi. Bundan tashqari, adabiyotshunoslar va tilshunoslarning ilmiy jamoasida detektiv janrini o'rganishga ham qiziqish ortib borayotganligi qayd etilgan.

<sup>1</sup> Lecture, at the Department of Foreign Languages, Tashkent State University of Uzbek Language and Literature, Tashkent, Uzbekistan

<sup>2</sup> Doctor of Philological Sciences, Professor, Tashkent State University of Uzbek Language and Literature, Tashkent, Uzbekistan.

## Основные признаки и причины популярности детективного жанра

### АННОТАЦИЯ

#### *Ключевые слова:*

Детектив  
Речевой жанр  
Коммуникативный подход  
Детективное  
произведение  
Речь  
Жанровая категория  
Жанровая  
принадлежность  
Внутренняя жанровая  
классификация  
Популярное

В статье рассматриваются современные подходы к определению жанра речи в языкознании. В статье выделены жанровые категории детективной прозы с точки зрения коммуникативного подхода и дана внутренняя классификация детективных текстов по доминантному признаку. Предлагается рассмотреть существующие представления о роли сыщика в литературе и культуре. Также было отмечено, что в научном сообществе литературоведов и лингвистов растет интерес к изучению детективного жанра.

Zamonaviy tilshunoslikda, adabiyotshunoslikda bo'lgani kabi, janrning ta'rifi hali to'liq shakllantirilmagan. Dastlab, janrning ta'rifi badiiy adabiyotda matnning tematik yo'nalishini tasniflash vositasi sifatida paydo bo'ladi. Bugungi kunga kelib, V.V. Kozjinning adabiy janrining eng keng tarqalgan ta'rifini ajratib ko'rsatish mumkin: "...tarixiy jihatdan rivojlangan adabiy asar; janrning nazariy tushunchasida ma'lum bir davr, ma'lum bir millat yoki umuman jahon adabiyoti asarlarining ko'p yoki kamroq keng guruhiga xos xususiyatlar umumlashtiriladi " [Kozjina 1964]. O'z navbatida, M. A Chernyak adabiy asarlarni kategorik printsipl bo'yicha taqsimlashni taklif qiladi: "ommaviy adabiyotlarda nasriy asarlarning rasmiy-mazmunli modellari bo'lgan, muayyan tizimli sxemani o'z ichiga olgan va umumiy mavzularga ega bo'lgan qat'iy janr-tematik qonunlar ishlab chiqilgan bo'lib, ular bir qator aktyorlar va belgilar turlarini tashkil etadi. Kanonik boshlanish va odatiy naqshlar ommaviy adabiyotning barcha janr-tematik navlarining qalbida joylashgan bo'lib, ular "o'quvchi" ning" janr kutgusi " ni tashkil qiladi [Chernyak 2008: 4]. Shunday qilib, adabiyotshunoslikda janr mezonlari qurilish tarkibi, ishning mekansal/maydon-vaqt ramkalari, doimiy personajlarni tanlash va ularning xarakterli xususiyatlarini o'z ichiga oladi.

Tilshunoslikda matn o'ziga xos o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lgan qabul qiluvchi va qabul qiluvchining muayyan nutq o'zaro ta'sirining vakili bo'lib xizmat qiladi. Mahalliy tilshunoslikda matnning janrini aniqlashda uchta asosiy yondashuv mavjud: umumiy filologik, kommunikativ-faol va sotsyopragmatik.

O'zing mazmuniga ko'ra umumiy filologik yondashuv janrning adabiy ta'rifiga yaqin. T. V. Shmelev umumiy filologik yondashuv doirasida uchta yo'nalishni ajratadi: semantik talqin bilan leksik; matnning tarkibi lisoniy vositalari to'plami bilan tahlil qilinadigan stilistik; va nutqiy, bo'lib, u M. M. Baxtinning fikriga asosan, nutq janrini so'zning maxsus modeli deb hisoblanadi. Shu tarzda to'plangan ma'lumotlarning umumlashtirilishi uchun T. V. Shmelev nutq janrining "so'rovnomasi" dan foydalanishni taklif qiladi, va bu quyidagi baholash toifalarini o'z ichiga oladi:

- \* janrning kommunikativ maqsadi;
- \* muallif tushunchasi;
- \* qabul qiluvchi tushunchasi;
- \* voqealar mazmuni;

- \* aloqa o'tmishining omili;
- \* aloqa kelajagi omili;
- til timsoli/ifodalanishi [ Shmelev 1997: 90].

V. I. Karasik kommunikativ yondashuv asosida janr xususiyatlarini ko'rib chiqishni va nutqni tashkil etishni kommunikatsiya harakati voqealari nuqtai nazaridan baholashni taklif qiladi, ya'ni nutq hodisasi, kommunikativ soha va to'g'ridan-to'g'ri nutq janrining o'zaro bog'liqligini hisobga olgan holda [Karasik 2006]. Uning tadqiqotida olim quyidagi toifalarni ta'kidlaydi:

- 1) " aloqa ishtirokchilari (status-rol va situativ-kommunikativ xususiyatlar);
- 2) aloqa shartlari (qarshilik, aloqa sohasi, xronotop, kommunikativ muhit);
- 3) aloqa tashkiloti (motivlar, maqsadlar va strategiyalar, bir marta-burilish va a'zolik, muloqotni nazorat qilish va kommunikativ vositalarning o'zgaruvchanligi);
- 4) aloqa usullari (kanal va rejim, tonallik, uslub va aloqa janri) "

Tilshunoslarning ijtimoiy -ragmatik yondashuvi vakillari K. A. Dolinin va V. V. Demytyev savollarga javob berishni taklif qilishadi: nutq janrlari nima va ona tilining ehtiyojlarini qondirishadi. Tadqiqot natijasida ular nutq janri etarli nutq harakatlarini amalga oshirishga va suhbatdoshning nutq harakatlarini shunga o'xshash his qilishga xizmat qiladi degan xulosaga kelishadi. Olimlar bir qator xususiyatlar bo'yicha nutq janrlari kontseptsiyasini yaratishni taklif qilmoqdalar:

\* nutq janrini alohida fikr bilan emas-tadqiqot va logikopragmatik tugal matnli qismlar bilan baholash ;

\* nutq janri bevosita ona tilining nutq egasiga bog'liq;

\* nutq janri, birinchi navbatda, M. M. Baxtinaning barqaror takrorlash funktsiyasining paydo bo'lishi haqidagi fikrlari doirasida ko'rib chiqilishi kerak bo'lgan nutq xulqi atvorining stereotipi hisoblanib [Baxtina 1986];

\* nutq xatti barqaror o'xshashlik hisoblanadi zero u ijtimoiy rol o'ynash stereotipining natijasi hisoblanadi, va bu nutq hamkorlarining o'zaro kutgan natijalarini keltirib chiqaradi.

K. A. Dolinin nutq janrining pragmatik funktsiyasi quyidagi mezonlarga muvofiq baholaydi:

\* nutq sheriklarining xulq-atvorining mantig'ini tushuntiradigan ijtimoiy amaliyot haqidagi har qanday kontseptsiya yoki ma'lumot haqida barqaror bilim yoki modelda ifodalangan bilim va konstruktiv jihat;

\* ijtimoiy-psixologik parametr, hozirgi vaqtda tanlangan imtiyozlarga qarab, muloqot holatida nutq janrining hamkorlari tomonidan tanlangan individuallikni belgilaydi, bu esa o'z navbatida nutq xatti-harakatining o'zgaruvchanligiga olib keladi;

\* ijtimoiy omil ona tilining umumiy qabul qilingan nutq xatti-harakatlaridan foydalanish qobiliyatini ko'rsatadi, ya'ni ijtimoiy vaziyatga muvofiq janr qobiliyatini ko'rsatish. Muallif, bu ijtimoiy hamkorlikni tashkil etishda juda muhim bo'lgan ushbu mezon ekanligini ta'kidlaydi [Dolinin 1999: 10].

Nutq janrini baholash uchun g'arb olimlarining N.V. Lazeevaning yondashuvi ikkita mezonni tanlashni taklif qiladi: lingvistik va ekstralingvistik. Lingvistik kuzatiladigan matnning leksik, grammatik va stilistik tez-tez takrorlanadigan xususiyatlarini o'z ichiga oladi. Ekstralingvistik ko'rsatkichlar toifasiga quyidagilar kiradi:

- \* aloqa funktsiyasi;
- \* kontent-tematik jihatlar;
- \* kommunikativ vaziyat yoki shart;

\* muloqot kanali turi [Lazeeva 2013].

Ko'rib chiqilgan yondashuvlarning har biri nutqning janrni tashkil etuvchi elementlarining funksionalligida o'z nuqtai nazariga ega, biroq ayni paytda kommunikativ maqsadni, muallifning niyatini va voqea determinantlarini tushinishda ba'zi jamoalar juda aniq ko'rib chiqiladi/korinadi.

Yuqorida keltirilgan yondashuvlarning asosiy qoidalariga asoslanib, O. N. Morozova nutq janrining turini aniqlash uchun bir qator mezonlarni shakllantirish imkoniyati haqida yozadi. Muallif nutq janrining zamonaviy kontseptsiyasini va janr uslubini belgilaydi: "...takroriy kommunikativ vaziyatlarda odatiy xulq-atvor modeliga muvofiq muayyan aloqa maqsadlarini amalga oshirish maqsadida axborotni etarli darajada uzatish uchun til materiallarini tashkil etish shakli sifatida " [Morozova 2012: 90].

Nutq kontseptsiyasining paydo bo'lishi bilan, so'zning janr xususiyatlari, bu jarayonga noaniq omillarga ta'sirini hisobga olgan holda, uning shakllanishining o'ziga xos holati asosida tahlil qilingan. Lingvistik suhbatning zamonaviy nazariyasi matnning janr tabiatini, uning shakllanishiga ta'sir qilgan ijtimoiy amaliyotlarning to'plamidan kelib chiqqan holda belgilaydi. A. A. Kibrik, J. Swalesning janrni identifikatsiyalash yondashuvining mashhurligi haqida gapirdi. Swales [Swales 1990] zamonaviy adabiyotlarda, janr atributivligi printsiplarga asoslangan nutqiy jamoalarning metodologiyasi kommunikativlarda xarakterli tendentsiyalarni aniqlash imkonini berishligini ta'kidlaydi. [Kibrik, 2003:21]

Ushbu maqolada janr toifalari kommunikativ yondashuv nuqtai nazaridan ajralib turadi. V.I. Karasikning ta'kidlashicha, kommunikativ yondashuv: "...kommunikativ holatlarni matnning eng muhim tarkibiy qismi sifatida tahlil qilishga asoslangan " [Karasik 2006]. Chunki zamonaviy tilshunoslikda: "...kommunikantlarning xususiyatlarini muloqot qilish sharoitlarini hisobga olish kerak, ya'ni, matnni taqdim etishning kommunikativ modeliga o'tish talab etiladi" [Karasik 2006].

Shunday qilib, matnning janr xususiyatlarini nutq so'zlari jarayoni sifatida o'rganish uchun kommunikativ yondashuv eng mos keladi. Shu asosda kommunikativ-faol yondashuv doirasida janrga tegishli bo'lgan quyidagi mezonlarni ajratish mumkin:

\* muloqotning sababi-o'quvchini muallif bilan o'zaro aloqada bo'lishga undaydigan asosiy sababni o'z ichiga olgan matnning tarkibiy qismlarini tanlash; boshqacha qilib aytganda, savolga javob: muallif tomonidan taklif etilgan mavzu kitobxonning e'tiborini tortadi;

\* kommunikativ vositalar-belgi-belgisi talqini/interpretatsiyasi; bu yerda muallif tomonidan matnning semiotik rasmini yaratish jarayoni va uning kitobxon tomonidan I. P. Susovning [Susov 2006] Ch. Pirs va Ch. Morrisning nazariy yondashuvlarini taqdim etgan asarlarida tan olinishi tahlil qilinadi];

\* kommunikativ makon-bu harakat rivojlanayotgan ijtimoiy vaziyatning turi;

\* aloqa mazmuni-kuzatilgan holatga, hodisaga va xarakterga nisbatan baholashni shakllantirish

Detektiv nasr matnlariga nisbatan ushbu xususiyatlarga muvofiq quyidagi tipik janr xususiyatlari aniqlanishi mumkin. *Muloqotning sababi*-muallifning potentsial o'quvchining istiqbollari taxmin qilish va uni yaratilish jarayoniga jalb qilish qobiliyati, detektiv nasr manzilini boshqa janrlardan ajratib turadi. *Kommunikativ vositalar*-javoblarning o'zgaruvchan modeli bilan savol printsiplari bo'yicha hikoyani tashkil etish. *Kommunikativ makon*-detektiv matnlardagi aloqa holati, o'z-o'zidan axloqiy me'yorlardan tashqarida bo'lgan jinoyatni tergov qilish fitnasi fonida sodir bo'ladi. Bu xususiyat aloqa harakatida baholovchi

muxolifatning elementidan foydalanishga imkon beradi. *Aloqa mazmuni*-hikoyaning mazmunli qismi leksik tuzilmalar va ularning implicit ma'nolari bilan ifodalangan aniq ma'nolarning o'zaro ta'siri natijasida paydo bo'lgan kontekstda bo'ladi. Detektiv matnning mazmunli strategiyasi keyingi dramatik epizodlarni yangi jinoyatga aylanishi mumkin bo'lgan in'ektsiya deb atash mumkin.

Detektiv matnning asosiy janrini aniqlash, uning tashkiliy va tizimli xususiyatini qayd etish mumkin. Hikoyaning asosi har doim intellektual tergovning g'ayrioddiyligi bo'ladi va atrofdagi yadro axborot maydoni ko'pincha sxematik tasvirlar bilan rasmiylashtirilgan atributiv funktsiyani bajaradi. Detektiv janrdagi badiiy va tavsiflovchi komponentning ikkinchi darajali xususiyati asosiy belgilar va voqealar atmosferasining tavsifi faqat boshlang'ich matnlarda talab qilinadigan hikoyaning ketma-ket modelini tanlashda namoyon bo'ladi. Ushbu ketma-ket epizodlarning keyingi hikoyalari o'quvchini keraksiz badiiy tafsilotlar bilan chalg'itmaydi va uni intellektual taxmin qilish jarayoniga qaratishga imkon beradi. Detektiv asarlarning qahramoni doimo deduktiv fikrlashning o'ziga xos shakliga ega bo'lib, uning shaxsiyatining barcha boshqa fazilatlari juda sxematik tarzda belgilanadi.

Shu bilan birga, EA Varlakova axloqiy va baholash funktsiyasining tabiatdagi detektiv intriga e'tibor beradi: "detektivlik hikoyasi "yaxshi" va "yomon" to'qnashuviga asoslangan va uning o'zgaruvchan sxemasi "detektiv"- "jinoyatchi" - ("jabrlanuvchi") va "jinoyat", "tergov" va "hal qilish"ning o'zgaruvchan tarkibiy qismlarini o'z ichiga oladi. Intellektual jumboqning mavjudligi detektivni sarguzasht adabiyotining boshqa janrlaridan ajratib turadi". [Varlakova 2012: 9].

Detektivning bu janr xususiyati E. N. Gerasimenko tomonidan qayd etilgan: "detektiv har doim ham sirdir, o'quvchi muallifdan keyin mustaqil ravishda hal qiladi, faqat mantiqan fikr yuritibgina qolmasdan, deduktiv qobiliyatlarni namoyon etish, shuningdek, odamlarning psixologiyasini tushunish imkoniyatini beradi. Bundan tashqari, yaxshi detektivning o'ziga xos xususiyati-bu jinoyatni fosh qilish va jazolash bilan bog'liq axloqiy g'oyalar, axloq" [Gerasimenko 2013: 39].

Detektiv matnlar ko'pincha ommaviy adabiyotlar toifasiga kiradi va har doim yuqori darajadagi hikoyali keskinliklar bilan shaxsiy yo'naltirilgan bo'ladi. Lingvostilistik vositalar va matnning barcha tarkibiy qismlari asosiy maqsadga erishishga qaratilgan - bu hikoya davomida o'quvchining e'tiborini saqlab qolish.

Detektiv matn har doim muallif va muayyan o'quvchining jinoyatni hal qilishda ishtirok etish darajasida bevosita muloqot qilish holatidir. Bundan tashqari, jinoyat antisosyal harakatlar ekanligi hisobga olinsa, detektiv matnning kommunikativ maqsadi hodisaning o'zi va hikoya belgilarini umumiy qabul qilingan axloq nuqtai nazaridan baholashdir.

Natijada, xuddi tergovchining janri jinoyatni oshkor qilish jarayoniga asoslangan qat'iy qurulish dizayni va funktsional rangli belgilarning odatiy to'plamiga ega bo'lgan adabiy shakl sifatida belgilanishi mumkin.

Detektiv janrining asarlari ko'pincha o'quvchilarning eng keng doirasi uchun mo'ljallangan adabiyotga bog'liq. Ommaviy auditoriyaga qaratilgan ushbu yo'nalish potentsial o'quvchining qiziqishini uyg'otadigan ichki lingvistik va ekstralingvistik vositalarning barqaror to'plamini ishlab chiqishga yordam berdi.

I. A. Dudina detektiv nutqda ikkita kompozitsion tuzilmani ajratib turadi: mavzu-referent holati va uning protsessual komponenti. Mavzu bo'yicha referent holat muallif janr maydonida ishlab chiqilgan xronologik tarzda yaratilgan tadbir dasturini bildiradi.



Protsessual komponent-detektivlik nutqining bilim sohasi, ya'ni tushuntirish muallifi badiiy va lingvistik vositalar yordamida o'quvchiga bevosita ta'sir ko'rsatadigan matnning bir qismi. Bu erda detektiv tushunchalar uchun dominant bo'lgan kontseptsion ish paydo bo'ladi: sir-hal etish va jinoyat-jazo [Dudina 2008: 12].

Detektiv nasrning odatiy xilma-xilligi janridagi o'sish uning til komponentiga ta'sir qila olmadi.

Detektiv janrdagi asarlarning tadqiqotchilariga alohida e'tibor detektiv nasrning turlarini aniqlash va tavsiflashga qaratilgan. "The Crime Fiction Handbook" kitobida Piter Messent quyidagi detektiv janrlarni ta'kidlaydi:

\* **classic detective fiction.** Klassik detective adabiyot-jinoyatlarni mantiqiy usul bilan oshkor qilishni tasvirlaydigan sirli jinoyatlarni aniqlash bilan bog'liq maxsus turdagi quruluş bilan san'at asari;

\* **"Golden Age/Oltin yosh"** detective fiction-an'anaviy ravishda klassik an'analar doirasida I Jahon va II jahon urushlari o'rtasidagi davrda yozilgan ingliz detektori deb ataladi;

\* **hard-boiled fiction/Urushdan keying yillar adabiyoti/fantastic adabiyot** - Amerika detektiv nasrining qattiq, hissiy bo'lmagan uslubi bo'lib, u realizm va tabiatshunoslikning yangi ranglarini detektiv matnga keltirdi; asosiy belgisi klassik detektiv modelga jalb qilingan politsiyachi [Messent 2013].

Ichki tipologiya haqida gapirganda, uni farqlashning asosiy mezonini aniqlash mumkin. Bunday mezon dominant janr xususiyatining matnli rasmiylashtirilishi usuli bo'lishi mumkin, ya'ni qanday kommunikativ amaliyotlar asosida intellektual tergov fitnasining vakillik modeli tanlanadi.

Detektivning janr sifatida asosiy xususiyati - bu qandaydir sirli voqea-hodisalarning mavjudligi, ularning holatlari noma'lum va aniqlanishi kerak. Eng tez-tez tasvirlangan voqea bu jinoyatdir, garchi jinoiy bo'lmagan voqealarni tergov qiluvchi detektivlar mavjud bo'lsa (masalan, detektiv janriga tegishli bo'lgan Sherlok Xolms haqidagi eslatmalarda, o'n sakkiztadan beshtasida jinoyatlar mavjud emas).

Detektivning muhim xususiyati shundaki, voqeaning haqiqiy holatlari, tergov tugagunga qadar, har qanday holatda ham, o'quvchiga etkazilmaydi. Buning o'rniga, o'quvchi har bir bosqichda o'z versiyalarini yaratish va ma'lum faktlarni baholash imkoniyatiga ega bo'lib, tergov jarayonida muallifni jalb qiladi. Agar ish dastlab voqeaning barcha tafsilotlarini tavsiflansa yoki voqeada noaniq, sirli hech narsa bo'lmasa, unda u allaqachon aniq detektiv voqeaga emas, balki tegishli janrlarga (aktyorlik filmi, politsiya romantikasi va boshqalar) bog'liq bo'lishi kerak.

Adabiy fikrni rivojlantirish jarayonida qadriyatlarni qayta baholash, badiiy asarlarni tashkil etish usullari va usullarini o'zgartirish doimiy ravishda amalga oshiriladi. Boshqacha qilib aytganda, doimiy o'zgarish, modifikatsiya qilish orqali doimiy boyitish jarayoni davom etmoqda.

Adabiyotning zarur tarkibiy qismlari bo'lgan adabiy janrlar ham o'zgarish va qayta baholanadi. Buning yorqin namunasi detektiv janrning rivojlanish tarixi. Uning shakllanishi tarixida detektiv janri adabiyotshunoslar orasida ko'plab savollar va bahs-munozaralarga sabab bo'ldi. Xususan, adabiyot va umuman madaniyatda detektiv tomonidan ish'ol qilingan joy masalasi noaniq bo'lib qolmoqda.

Angaparidze "detektivni qanday qilish kerak" to'plamidan so'ng, "detektiv o'z o'rnini madaniyatga oladi va boshqa hech narsa uni almashtirish imkoniyati yo'q [Anjaparidze, 1990, p. 280. Boshqacha qilib aytganda, detektiv asarning o'zi jahon adabiy jarayonidagi teng

huquqli va to'laqonli hisoblanadi. Buning isboti sifatida A. Conan Doyle, GK Chesterton, D. Hemmet, R. O. Freeman, S. Van Dayn, D. Sayers, R. Knox, M. Leblanc, K. Avelin, D. D. D. Karr, F. Glauser, E. S. Gardner, M. Allen, S. Moem E. R. Stout, R. Kwinn Chandler, J. Simenon, Boylee Narsejak, A. Kristi, X. L. Borges, G. Anjaparidze kabi mualliflarning ishlarini o'z ichiga olgan haqiqiy to'plam buning yaqqol dalilidir.,

Shunday qilib, ingliz mutafakkir va yozuvchi, bir qator detektiv novellalar muallifi Gilbert K. Chesterton "detektiv adabiyotni himoya qilishda" shunday deb yozadi: "detektiv roman yoki hikoya butunlay qonuniy adabiy janr bo'lib, u umumiy manfaatlar vositasi sifatida juda aniq va haqiqiy afzalliklarga ega" [Chesterton, 1990, p. 16]. Bundan tashqari, muallif detektiv janrining paydo bo'lishi odamlarning ijtimoiy va madaniy ehtiyojlariga javob beradigan tabiiy tarixiy harakatdir deb; "ertami –kechmi, zamonaviy shaharning romantik imkoniyatlarini ochib beruvchi qo'pol, ommabop adabiyotlar paydo bo'lishi kerak edi. Va bunday adabiyotlar Robin Gud haqidagigi balladalar misoli qo'pol va issiq qon kabi mashhur detektivlar shaklida paydo bo'ldi" deb e'tirof etadi [Chesterton, 1990, p. 18]. Suningdek, Argentinalik yozuvchi, shoir va publitsist Xorxe Lui Borges detektivni alohida janr sifatida ajratish zarurligini ta'kidlaydi: "Detektiv janrni himoya qilish uchun men, uning himoya qilishga muhtoj emasligini aytishim mumkin: bugungi kunda ustunlik hissi bilan o'qilayotgan detektiv tartibsizlik davrida tartibni saqlab qoladi. Bunday namunaga sodiqlik juda yaxshi va maqtovga loyiq" [Borges, 1990, p. 271-272]. Shuningdek R. Chandlerda ham himoya nutqi huchraydi: "Detektivning san'atning muhim va hayotiy shakli ekanligini isbotlash shart emas" [Chandler, 1990, p. 165].

R. O. Frimanda biz shunday fikrni topamiz: "Hech qanday janr detektivlikdan ko'ra ko'proq mashhur emas ... Chunki madaniyat va aql-zakovatning e'tiborini tortadigan janr aslida yomon narsa bo'lmasligi kerakligi tabiiy" [Friman, 1990, p. 29]. Detektivning bir necha bor haqiqiy adabiyotga "noloyiq narsa", deb qarama-qarshi fikr qo'yilganligini, adabiyotshunoslar tomonidan detektiv janrining vijdonli, haqiqiy daholari bilan bir qatorda vijdonsiz mualliflarning ham mavjudligini izohlash bilan ifodalanadi. R. O. Friman fikriga ko'ra, "detektiv, janrning barcha o'ziga xos xususiyatlarini to'liq o'z ichiga olgan, yaxshi tilda yozilgan asar bo'lib, eng qat'iy adabiy kanonlarga mos keladigan, mohirlik bilan qayta tiklangan fon va qiziqarli belgilar bilan, ehtimol, badiiy nasrning eng noyob hodisasidir" [Friman, 1990, p. 29]. R.Chandlerda ham shunga o'xshash fikr mavjud: "Shunga qaramay, detektiv-hatto uning eng an'anaviy shaklida ham yozish juda qiyin... yaxshi detektiv yozuvchi (bizda yo'q bo'lishi mumkin emas) nafaqat barcha talab qilinmagan marhum bilan, balki ularning turmush o'rtog'i legionlari bilan ham raqobatlashishga majbur" [Chandler, 1990, p. 166]. Muallif yaxshi detektivni yozishning murakkabligini aniq belgilaydi: "menimcha, mantiq va tahlilga asoslangan an'anaviy yoki klassik yoki detektiv romandan oldin yuzaga keladigan asosiy qiyinchilik, bu yerda kamida nisbatan mukammallikka erishish uchun kamdan-kam hollarda bir kishi uchun mavjud bo'lgan fazilatlarini talab qiladi. Ko'rinmas mantiq-dizayner odatda jonli qahramon yarata olmaydi, uning tuzgan dialoglari zerikarli, hikoyalarining syujet dinamikasi yo'q, unda yorqin, aniq ko'rilgan tafsilotlar umuman yo'q bo'ladi. Pedant-ratsionalist chizuv taxta kabi hissiyotli. Uning ilmiy izquvari yorqin yangi laboratoriyada ishlaydi, ammo uning qahramonlari yuzlarini eslab qolish mumkin emas. Xo'sh, jasur yorqin Nasr yoza oladigan inson hech qachon temir alibi kompozitsiyasi yaratishning qattiq mehnatini o'z zimmasiga olmaydi [Chandler, 1990, p. 167]. S. Eizenshteynning so'zlariga ko'ra, detektiv, har doim o'quvchini adabiyotning eng samarali turi bo'lganligi sababli jalb qilib kelgan.Undan chiqib ketishning sira iloji yoq. U insonni o'qishga imkon qadar ko'proq

jalb qiladigan vositalar va usullar bilan qurilgan. Detektiv-boshqa bir qator adabiyotlar orasida eng toza, o'yib qurilgan va kuchli ta'sir qiluvchi vosita hisoblanadi. Bu ta'sir vositalari chegaragacha yalang'och /yorqin bo'lgan janrdir " [Eizenstein, 1968, p. 107].

Detektiv faqat o'ziga xos xususiyatlarga asoslangan mustaqil adabiy janrga ajratiladi. Shunday qilib, A. Vulis shunday deydi: "detektiv-bu janr. Lekin bu mavzuham hisoblanadi. Aniqrog'i, ikkalasining birlashmasi. Janrda juda aniq voqea dasturi mavjud bo'lib, biz hali ishni o'qimasdan ham ba'zi bir asosiy epizodlarni oldindan bilamiz " [Vulis, 1978, p. 246].

Shunday qilib, aynan o'ziga xos kompozitsion shakllari, belgilar kontseptsiyasi, ta'sir shakllari va hatto o'quvchisi borligi tufayli adabiyotda izquvar alohida o'rin tutadi. "Zamonaviy o'quvchi turi-detektivlarni sevuvchi kitobxon turi mavjud. "Bu kitobxon, – va u butun dunyo bo'ylab tarqalgan va millionlab odamlarni hisobga olgan holda, –Edgar Allan Po tomonidan yaratilgan", - Xorxe Lui Borges bilan tanishamiz [Borges, 1990, p. 264]. Detektiv kimga murojaat qildi? "Janrning haqiqiy tanqidchilari, uni boshqa barcha narsalarni qat'iy an afzal ko'radilar, detektiv asarlarni qunt, talabchanlik va diqqat bilan o'qiydilar–bu asosan intellektual doiralarning vakillari: ilohiyotshunoslar/teologlar, gumanitar olimlar, advokatlar va, ehtimol, kamroq darajada-shifokorlar va aniq fanlar vakillari bolishi mumkin", degan xulosaga keladi Friman [Friman, 1990, p.32].

Bu o'quvchi-va u butun dunyo bo'ylab tarbiyalangan va millionlab odamlarni hisobga olgan –yaratilgan saytda harakatlanish, qidiruv Detektiv kimga murojaat qildi? "Janrning haqiqiy tanqidchilari, uni boshqa barcha narsalarni qat'iy an afzal ko'radilar, detektivlarni diqqat bilan va diqqat bilan o'qiydilar–bu asosan intellektual doiralarning vakillari: ilohiyotshunoslar, gumanitar olimlar, advokatlar va, ehtimol, kamroq darajada-shifokorlar va aniq fanlar vakillari", degan xulosaga keladi Freeman [Freeman, 1990, p.32].

Olimlar – ilmiy doiralar vakillarining detektiv adabiyotni o'qishga qiziqishi –detektiv va fanda qo'llaniladigan usul va usullarning o'xshashligi bilan izohlanadi. Shunday qilib, B. Brext shunday deb hisoblaydi: "yaxshi detektiv roman sxemasi bizning fiziklarimizning ish uslubiga o'xshaydi: birinchi navbatda ba'zi faktlar yoziladi, faktlarga mos keladigan ish gipotezalari ilgari suriladi.

Yangi faktlarni qo'shish va ma'lum bo'lgan faktlarni bekor qilish yangi ish gipotezasini izlashga majbur qiladi. Keyin ish gipotezasi sinovdan o'tkaziladi: tajriba. Agar u to'g'ri bo'lsa, qabul qilingan chora-tadbirlar natijasida qotil biror joyga paydo bo'lishi kerak " [Brext, 1988, p/s 281 )."Umuman olganda, – V. V. Melnik,-ilm-fan va detektiv asarda ijodiy fikrlash jarayoni bir xil stsenariyda davom etadi va kognitiv-psixologik to'siqlarni bartaraf etgandan so'ng, paradoksal haqiqatni-kashfiyotni yaratish bilan yakunlanadi" [Melnik, 1992, p/s. 5]. Detektivda sodir bo'ladigan" adabiyotda ilm-fanni bosib olish " ikki turdagi fikrlash – badiiy va kontseptual-mantiqiy fikrlashning birgalikda yashash imkonini beradi. Biz bilamizki birinchisi, tasvirlar, ikkinchisi tushunchalar bilan ishlaydi. Bundan tashqari, detektivning badiiy shakli kitobxon tomonidan ilmiy bilimlarni o'z "kashfiyotlari" darajasida faol ravishda assimilyatsiya qilish uchun ideal, chunki detektivlik sxemasi, xuddi detektiv janrining ehtirosli muxlisi S.M. Eisenstein, ta'kidlaganidek, " inson ongining tarixiy yo'lini pralogik, majoziy-hissiy fikrlashdan mantiqiy va ularning sinteziga, dialektik fikrlashga olib keladi " [Eisenstein, 1980, p. 133]. Ushbu qarashlarni N.N. Volskiy rad e'tadi: "Menimcha, detektiv o'quvchiga dialektik fikrlash qobiliyatidan foydalanish, uni amalda qo'llash ( hatto intellektual qiziqishning sun'iy shartlari), Gegelning "spekulyativ aql" deb ataydigan ma'naviy salohiyatining bir qismini qo'llash uchun noyob imkoniyat beradi va u har bir aqlli insonga



xos bo'lib, bizning kundalik hayotimizda deyarli hech qanday dastur topa olmaydi" [Volskiy, 2006, p. 6].

Shunday qilib, detektiv adabiyotni o'qish, erkin fikrlash bosqichidan ongning etukligiga va ijodiy, ijodiy shaxslarning ichki hayotining eng mukammal namunalarida sintezga bosqichma-bosqich harakat qiladigan shaxsni shakllantirish jarayoni bilan bog'liq.

N. Ilyina, detektivlik janrining mashhurligi va sabablarini tahlil qilib, detektiv – bu adabiyot va o'yin degan xulosaga keladi. Bu o'rinda, "ishtirokchida foydali, aql, analitik fikrlash va strategiyani tushunish qobiliyatini rivojlantiruvchi kuzatish, va o'yin ta'limi "haqida fikr yuritiladi [Ilyina, 1989, p. 320]. Uning fikriga ko'ra, detektiv janrdagi adabiyot - "bu o'yin uchun ishonchlilikdan voz kechmasdan, aniq belgilar, jonli suhbatlar va, albatta, hayotning aksi syujeti/ko'rinishini yaratishdan iborat" [Ilyin, 1989, p. 328]

Detektiv janrining mashhurligi- kitobxonlarning unga nisbatan qiziqishi ortib borayotgani, adabiy tanqidchilar va amaliyotchilarning doimiy e'tibori-uni o'rganishga bag'ishlangan ko'plab lingvistik ishlarning paydo bo'lishiga olib keldi. Detektiv matnning kognitiv, pragmatik, nutq va boshqa parametrlari [Vatolin, 2011; Dudina, 2008; Kryukova, 2012; Leskov, 2005; Merkulova, 2012; Tyoplax, 2007 va boshqalar.]

Ushbu sohada ilmiy tadqiqotlar zarurati zamonaviy adabiy tanqid va tilshunoslik bilan bog'liq antropocentrik paradigma bilan belgilanadi. Tildagi inson omilini hisobga olish muhimligini tan olgan olimlarning e'tibori, xususan, badiiy matnda mavjud bo'lgan dunyo haqidagi bilimlarni taqdim etish, olish va qayta ishlash bilan shug'ullanadigan inson ongining bilim tuzilmalarini o'rganishga qaratilgan. Til insonning dunyo haqidagi bilimlarini vakillik qilish usuli sifatida tushuniladi. Kognitiv-kommunikativ-pragmatik yondashuv asosida detektiv nutqni o'rganish la Dudinni o'rganishga bag'ishlangan. Ingliz va amerikalik yozuvchilarning detektiv asarlari materialida u detektivlik nutqining maqomini boshqa badiiy nutqlar qatorida ochib beradi, elementlarni chiqaradi va detektiv matnning so'zlashuv joyini tashkil etadigan modellarni bildiradi.

Shunday qilib, detektiv janr adabiyotshunoslar, tilshunoslar, nazariyotchilar va janr amaliyotchilarining tadqiqotlari mavzusiga aylanmoqda. Ushbu matnlarning janr xususiyatlariga befarq bo'lmagan ilmiy qiziqish asosan zamonaviy kitobxonlarda detektivlarning mashhurligini yo'qotishning natijasidir.

Maqolada keltirilgan janrga oid mezonlar aloqa va kommunikativ vositalar motivatsiyasi detektiv matnlarni kommunikativ yondashuvning asosiy tushunchalari bo'yicha tahlil qilish imkonini beradi. Ichki differentsiatsiya esa matnlarning turlarini dominant xususiyatlarga ko'ra belgilaydi.

#### **FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:**

1. Бахтин М. М. Проблема речевых жанров // Литературно-критические статьи. - М. : Художественная литература, 1986. С. 428-472.
2. Варлакова Е. А. Текстотипологические характеристики англоязычного детектива XX века : автореф. дис. ... канд. филол. наук. - СПб, 2012. 21 с.
3. Герасименко Э. Н. Детективный текст как объект филологических исследований // Naukobi zapisi - Харьков, 2013. Вып. 1. № 3 (75). С.39-51.
4. Долинин К. А. Речевые жанры как средство организации социального взаимодействия // Жанры речи. - Саратов, 1999. Вып. 2. С. 7-13.
5. Дудина И. А. Дискурсивное пространство детективного текста : автореф. дис. ... канд. филол. наук. - Краснодар, 2008. 24 с.

6. Карасик В. И. О категориях дискурса [Электронный ресурс] - Режим доступа : <http://homepages.tversu.ru/~ips/JubKaras.html>
7. Кибрик А. А. Анализ дискурса в когнитивной перспективе : дис. ... в виде научного доклада, составленная на основе опубликованных работ, представленная к защите на соискание ученой степени доктора филол. наук: 10.02.19 - М., 2003. 90 с.
8. Лазеева Н. В., Прохорова Л. П. «Речевой жанр» и подходы к его определению // Кемеровский государственный университет, 2013. - Вып.4. С. 230-234.
9. Морозова О. Н. Политический рекламный дискурс в интернет-пространстве Великобритании : дис. ... доктор. филол.наук. - Спб, 2012. 346 с.
10. Сусов И. П. Лингвистическая прагматика [Электронный ресурс] // Учебник для студентов, магистрантов и аспирантов (докторантов). - М. : Восток-Запад, 2006. 200 с. Режим доступа : <http://homepages.tversu.ru/~ips/pragmb.html>
11. Анджапаридзе Г. Жестокость канона и вечная новизна / Г. Анджапаридзе // Как сделать детектив / пер. с англ., франц., нем., исп. ; сост. А. Строев ; ред. Н. Португимова – Москва : Радуга, 1990. – С. 279–292.
12. Борхес Х. Л. Детектив / Л. Х. Борхес // Как сделать детектив / пер. с англ., франц., нем., исп. ; сост. А. Строев ; ред. Н. Португимова – Москва : Радуга, 1990. – С. 236–272. 6. Вулис А. Поэтика детектива / А. Вулис // Новый мир. – № 1. – 1978. – С. 244–258.
13. Дудина И. А. Дискурсивное пространство детективного текста : на материале англоязычной художественной литературы 19–20 вв. : автореферат диссертации... кандидата филологических наук / И. А. Дудина. – Краснодар, 2008. – 24 с.
14. Ильина Н. Что такое детектив? / Н. Ильина // Ильина Н. Белогорская крепость : сатирическая проза : 1955–1985 / Н. Ильина. – Москва : Советский писатель, 1989. – С. 320–330.
15. Кристева Ю. Избранные труды : разрушение поэтики : пер. с франц. / Ю. Кристева. – Москва : РОССПЭН, 2004. – 656 с.
16. Крюкова Л. С. Сюжетная перспектива в рассказах детективного жанра : автореферат диссертации... кандидата филологических наук / Л. С. Крюкова. – Москва, 2012. – 26 с.
17. Толстяков Г. А. Детектив : категории жанра / Г. А. Толстяков // Мир библиографии. – 2000. – № 3. – С. 73–78.
18. Фримен Р. О. Искусство детектива / Р. О. Фримен // Как сделать детектив / пер. с англ., франц., нем., исп. ; сост. А. Строев ; ред. Н. Португимова – Москва : Радуга, 1990. – С. 28–37.
19. Эйзенштейн С. О детективе / С. Эйзенштейн // Приключенческий фильм : Пути и поиски : сборник научных трудов / отв. ред. А. С. Трошин. – Москва : ВНИИК, 1980. – С. 132–160.